

Nasilje među djecom u osnovnoj školi

Huj, Hilda

Undergraduate thesis / Završni rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:552718>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij psihologije

Hilda Huj

Nasilje među djecom u osnovnoj školi

Završni rad

doc. dr. sc. Silvija Ručević

Osijek, 2012.

SAŽETAK

Posljednjih godina se sve više govori o nasilju među djecom, iako je ono nesumnjivo vrlo stara pojava. Istraživanja su ukazala na to da je jedan o sedam učenika uključen u probleme nasilnik/žrtva te na temelju navedenog možemo zaključiti kako se radi o ozbiljnom problemu.

Učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada je opetovano i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika. Nasilje među djecom može biti fizičko i verbalno. Fizičko i verbalno nasilje se može podijeliti u četiri podvrste: emocionalno, seksualno, kulturalno i ekonomsko. Za dječake je vjerojatnije da će biti izloženi izravnom nasilništvu, dok je za djevojčice vjerojatnije da će biti izloženi neizravnim oblicima nasilništva. Nasilništvo tjelesnim sredstvima je uobičajenije kod dječaka. Djevojčice koriste suptilnije i ne toliko izravne načine zlostavljanja. Hoće li se neko dijete nasilno ponašati uvjetovano je velikim brojem čimbenika - individualnih, odgojnih i situacijskih.

Uspoređujući istraživanja provedena u Republici Hrvatskoj i drugim zemljama, možemo zaključiti da je problem vršnjačkog nasilja u početnim fazama istraživanja, koje se odnose na utvrđivanje raširenosti pojave, a u razvijenim zemljama svijeta je problem vršnjačkog nasilja već vrlo istražena pojava.

S obzirom na provedena istraživanja i dobivene rezultate, u mogućnosti smo opisati tipična obilježja žrtva i nasilnika te dati smjernice za njihovo prepoznavanje. Posljedice vršnjačkog nasilja mogu se grupirati u tri kategorije: psihološke poteškoće, poteškoće u socijalnom funkcioniranju i tjelesne posljedice. S obzirom da rezultati provedenih istraživanja ukazuju na važnost iskustva djeteta u školi te njegov utjecaj na kasniju prilagodbu i rad, potrebno se usmjeriti na programe prevencije. Prilikom izrade takvih programa vrlo je bitno definirati ulogu roditelja, nastavnika i psihologa.

Ključne riječi: nasilje među djecom, osnovna škola, karakteristike žrtve i nasilnika, prevencija.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. NASILNO PONAŠANJE MEĐU DJECOM U ŠKOLI	1
2.1. DEFINICIJA I VRSTE NASILNOG PONAŠANJA	2
2.2. UČESTALOST NASILJA MEĐU DJECOM	3
2.3. SPOLNE RAZLIKE	5
3. UZROCI NASILNOG PONAŠANJA	6
3.1. INDIVIDUALNI RIZIČNI ČIMBENICI	6
3.2. ODGOJNI RIZIČNI ČIMBENICI.....	7
3.3. SITUACIJSKI RIZIČNI ČIMBENICI	9
4. OBILJEŽJA ŽRTVE	10
4.1. PREPOZNAVANJE ŽRTVE.....	11
5. OBILJEŽJA NASILNIKA.....	12
5.1. PREPOZNAVANJE NASILNIKA	13
6. POSLJEDICE NASILJA	14
6.1. PSIHOLOŠKE POTEŠKOĆE.....	14
6.2. SOCIJALNO FUNKCIONIRANJE	15
6.3. TJELESNE POSLJEDICE.....	16
7. MEĐUKULTURALNE RAZLIKE	16
8. PREVENCIJA NASILJA MEĐU DJECOM	17
8.1. ULOGA I EDUKACIJA NASTAVNIKA.....	18
8.2. ULOGA I EDUKACIJA RODITELJA	19
8.3. ULOGA I EDUKACIJA PSIHOLOGA	19
9. ZAKLJUČAK.....	20
10. LITERATURA	21

1. UVOD

Uz čovjeka se oduvijek vezao i pojam nasilja. Nasilje kao društvenu pojavu su opisali mnogi filozofi i antički predstavnici, a zanimanje za navedenu pojavu nije prestalo niti u suvremeno doba. Nasilničko ponašanje pojavljuje se u svim aspektima ljudskog života, a jedan od njih je i nasilje koje se pojavljuje među djecom. S obzirom na provedena istraživanja, koja su ukazala na široku raširenost problema nasilja među djecom, cilj ovog završnog rada je definirati pojam nasilja među djecom u osnovnoj školi, navesti njegove oblike, uzroke i posljedice te opisati ulogu preventivskih programa.

Zbog boljeg razumijevanja važnosti ove problematike ovaj rad će, nakon što definiramo pojam nasilja među djecom i navedemo njegove oblike, pružiti podatke o učestalosti nasilja među djecom te opisati spolne razlike u njegovoj pojavnosti. Nadalje, uzevši u obzir mogućnost postojanja međukulturalnih razlika, u ovom radu će biti izloženi i rezultati istraživanja koji se odnose na specifičnosti pojedinih kultura.

S obzirom da se radi o vrlo važnom problemu, poseban naglasak u ovom radu je na tipičnim obilježjima žrtve i nasilnika te odrednicama koje pomažu u prepoznavanju žrtve i nasilnika. Informacije o navedenom su vrlo bitne zbog prepoznavanja problema, na temelju čega možemo djelovati radi otklanjanja istog. Prije nego što se usmjerimo na prevenciju nasilja među djecom, osvrnuti ćemo se na posljedice koje sudjelovanje u nasilju može imati kod pojedinaca.

U posljednjem dijelu ovog rada će biti prikazane osobine uspješnih programa prevencije, njihovi rezultati te mogućnosti primjene. Poseban naglasak će biti na ulozi i edukaciji roditelja, nastavnika i psihologa, odnosno ključnih osoba čije je sudjelovanje bitno za izradu i provedbu uspješnog programa intervencije.

2. NASILNO PONAŠANJE MEĐU DJECOM U ŠKOLI

Povijesno gledano, razdoblje školovanja je oduvijek bilo povezano s nasiljem. Nasilje među vršnjacima se dugo smatralo ritualnim dijelom prelaska iz mladosti u odraslu dob. Do promjene u stavu prema vršnjačkom nasilju je došlo 1972. godine kada je švedski liječnik Heinemann zabilježio svoja zapažanja o nasilju među skupinom djece na školskom igralištu (Rivers, Duncan, Besag, 2007). Nedugo nakon toga, Heinemann je proveo prvo istraživanje nasilja među školskom djecom te je to ponašanje nazvao i opisao kao *mobbing*. Navedeno istraživanje su pratila istraživanja Olweusa (1998) koji je sustavno istražio prirodu, frekvenciju i dugotrajne posljedice nasilja među djecom u skandinavskim školama. U istraživanjima koja su slijedila je proširen opseg ponašanja povezanih s nasiljem te se počeo koristiti izraz *bullying*.

Prilikom procjene su uključena ponašanja kao što je širenje tračeva, socijalna izolacija, destrukcija te gubitak ili krađa osobnog vlasništva.

2.1. DEFINICIJA I VRSTE NASILNOG PONAŠANJA

Jedna od općenitih definicija nasilja ukazuje na to da je učenik zlostavljan ili viktimiziran kada je opetovano i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika (Olweus, 1998). Dakle, definicija naglašava negativno agresivno djelovanje koje se ponavlja kroz duži vremenski period. Zbog boljeg razumijevanja navedene definicije, bitno je naglasiti da se negativni postupci odnose na namjerno zadavanje ili nastojanje zadavanja ozljede ili neugodnosti drugoj osobi. Takvi postupci se mogu izvesti riječima, tjelesnim dodirima, ali i bez upotrebe riječi ili tjelesnog dodira, primjerice, kveljenjem, nepristojnim kretnjama, isključivanjem iz skupine i sl. U definiciji je naglašeno trajanje negativnog agresivnog djelovanja kako bi se isključili mogući povremeni beznačajni negativni postupci usmjereni na različite učenike.

Nasilništvo može činiti pojedinac – nasilnik ili skupina, a meta nasilja također može biti pojedinac ili skupina. Kada je riječ o nasilništvu u školi, meta je obično pojedinačni učenik te, u većini slučajeva, žrtvu zlostavlja skupina od dva ili tri učenika. Bitno je naglasiti kako se pojam nasilništvo ne koristi ukoliko je riječ o dva učenika približno jednake tjelesne ili mentalne snage koji se prepiru ili tuku. Da bi se koristio pojam nasilništva mora postojati asimetričan odnos snaga. U situacijama neizravnog nasilništva nesrazmjernost snaga može se javiti u slučaju izolacije učenika iz grupe, širenju glasina i tome sličnom.

Nasilje u školama obuhvaća širok spektar agresivnih ponašanja među djecom, od nasilnog rješavanja sukoba, neprihvatljivog izražavanja ljutnje ili frustracije do ozbiljnih incidenata uz upotrebu oružja. Stoga ćemo navedena ponašanja kategorizirati radi lakšeg razumijevanja. S obzirom na cilj agresije, možemo razlikovati dvije vrste agresije: instrumentalnu i neprijateljsku. Instrumentalna agresija je agresija čiji je cilj dobiti ono što želimo, dok je neprijateljskoj agresiji cilj nanijeti bol ili ozljedu. Mnoga istraživanja ukazuju da tjelesna i instrumentalna agresija prevladavaju u mlađoj dobi dok se verbalna i neprijateljska javljaju češće u školskoj dobi (Marcus, 2007).

Nasilje među djecom možemo podijeliti na fizičko i verbalno. Fizičko nasilje je uočljivije i podrazumijeva udaranje, guranje, štipanje dok verbalno podrazumijeva vrijeđanje, širenje glasina, prijeteće geste, ismijavanje i sl.

Tablica 1. Različiti oblici zlostavljanja (Rigby, 2006)

	IZRAVNO	POSREDNO
TJELESNO		
	Udaranje	Nagovaranje drugoga da
	Ritanje	nekome naudi
	Pljuvanje	
	Bacanje kamena	
NETJELESNO		
VERBALNO	Vrijeđanje riječima	Nagovaranje drugog da
	Nazivanje pogrdnim imenima	nekoga uvrijedi širenjem zlonamjernih glasina
NEVERBALNO	Prijetnje i prostačke geste	Uzimanje i skrivanje stvari Namjerno isključivanje iz skupine ili iz sudjelovanja u nekoj aktivnosti

Fizičko i verbalno nasilje se može podijeliti u četiri podvrste: emocionalno, seksualno, kulturalno i ekonomsko. Emocionalno nasilje uključuje namjerno isključivanje žrtve iz zajedničkih aktivnosti razreda i ignoriranje. Seksualno nasilništvo podrazumijeva neželjeni fizički kontakt i uvredljive komentare. Kulturalno nasilništvo podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi. Ekonomsko nasilništvo uključuje krađu i iznuđivanje novca (Bilić i Karlović, 2004).

2.2 UČESTALOST NASILJA MEĐU DJECOM

Dosadašnja istraživanja ukazuju na to kako je s obzirom na učestalost pojave nasilnog ponašanja među djecom navedeno postalo značajan društveni problem. Prosječno je jedan od sedam učenika uključen u probleme nasilnik/žrtva. Učestalost nasilnog ponašanja među djecom je slična ili čak veća u različitim zemljama. Istraživanja u različitim zemljama su ukazala na to da je postotak zlostavljane djece (8-46%) gotovo dvostruko veći od postotka djece koja su zlostavljači (3-23%). Takvi rezultati ukazuju kako većinu zabilježenih nasilnih ponašanja među djecom počini manji broj nasilnika (Wolke, Woods, Stanford i Schulz, 2001).

Analize usporednih navoda učitelja su ukazale da su objavljeni rezultati podcjenjivali broj učenika koji su uključeni u probleme nasilja tijekom cijele godine. Postoji mogućnost kako su

takvi rezultati dobiveni zbog manjka edukacije i svijesti o problematici nasilja među djecom. Stoga je bitno istražiti jesu li uočene razlike artefakt ili odraz stvarnog stanja.

Prilikom utvrđivanja učestalosti nasilja među djecom rezultati su ukazali kako ono značajno varira u odnosu na zemlju u kojoj je istraživanje provedeno u rasponu od 9% do 54% (Nansel i sur., 2004). S obzirom na ulogu u nasilnom ponašanju, rezultati istraživanja pokazuju da je 7-23% ispitanika identificirano kao počinitelji nasilja, 5-12% kao djeca koja doživljavaju nasilje i 2-21% ispitanika kao djeca koja doživljavaju nasilje, ali su i počinitelji nasilja (Juvonen, Graham i Schuster, 2003; Mazur i Malkowska, 2003; Yang i sur., 2006; Forero i sur., 1999, Ivarsson i sur., 2005; prema Sesar 2011). Nadalje, od europskih zemalja Švedska i Wales imaju najnižu (3%), a Danska najvišu učestalost počinitelja nasilja (20%). Najmanji broj žrtava koje su istovremeno nasilne prema drugoj djeci utvrđen je u Švedskoj (1%), dok je najveća zastupljenost takve djece u Litvi (20%).

Mlađi i slabiji učenici su najviše izloženi nasilju te se izloženost nasilju smanjuje u višim razredima osnovne škole. Međutim, nasilništvo u značajnom dijelu provode stariji učenici. Problem nasilnik/žrtva je znatno izraženiji u osnovnoj školi, nego što se smatralo te je stoga potrebno značajnu pažnju posvetiti upravo tom području. Istraživanja su ukazala kako je škola bez svake sumnje mjesto na kojem se događa najviše nasilništva među djecom. Važno je naglasiti kako veličina grada, škole i razreda nije povezana s učestalošću problema nasilja među djecom.

Istraživanja provedena u Republici Hrvatskoj su potvrdila kako je ova problematika izražena i u našoj zemlji. Pregrad (2007) navodi da je UNICEF¹ 2004. godine proveo istraživanje u Hrvatskoj kojim je pokazano da je gotovo 30% djece doživjelo jedan od oblika nasilja među djecom. S obzirom na učestalost nasilja te činjenicu da je svako društvo zakonski obavezano štiti djecu, posljednjih godina se sve više proučava ovakva problematika u Republici Hrvatskoj.

Marušić i Pavin Ivanec (2007) su istraživali frekvenciju izloženosti nasilju provjeravajući iskaze sudionika u dva odvojena vremenska razdoblja. Rezultati učeničkih odgovora o frekvenciji nasilništva ukazuju da je u drugoj fazi mjerenja znatno više učenika izjavilo kako su bili žrtve nasilja jednom ili dvaput u odnosu na inicijalno stanje, dok je istodobno bilo značajno manje onih koji su izjavili da niti jednom nisu bili žrtve nasilništva. Razlog tomu može biti i to da su učenici osvijestili različite oblike nasilnog ponašanja koje prije nisu niti smatrali nasilništvom. Prilikom provjere prisutnosti pojedinih oblika nasilnog ponašanja među učenicama, rezultati su ukazali da je najučestaliji oblik nasilja među djecom nazivanje pogrdnim imenima, kao i različiti oblici vrijeđanja i ismijavanja. Najrjeđi oblik nasilja među

¹ United Nations International Children's Emergency Fund

učenicama su prijetnje i prisiljavanje učenika na nešto što ne žele te različite manifestacije fizičke agresije kao što je udaranje, uzimanje novca i uništavanje stvari. Prilikom usporedbe počinjenog nasilja u razredima koje sudionici pohađaju, utvrđen je porast nasilja s dobi, što je naglašenije u skupini učenika sedmih i osmih razreda. Navedeno je u skladu s rezultatima u razvijenim zemljama, koji su prethodno navedeni.

2.3.SPOLNE RAZLIKE

Prije nekoliko desetljeća još se vjerovalo kako je agresija gotovo isključivo muška pojava te da je uopće nema smisla proučavati kod žena (Buss, 1960; prema Keresteš, 2007). Međutim, danas se pogled na povezanost spola i nasilja promijenio. Takvoj promijeni je značajno pridonijela podjela agresije na direktnu i indirektnu te pojačan interes za istraživanjem pojedinih oblika indirektna agresije.

Za dječake je vjerojatnije da će biti izloženi izravnom nasilništvu s relativno otvorenim napadima, dok je za djevojčice vjerojatnije da će biti izloženi neizravnim oblicima nasilništva. Međutim, postotak dječaka i djevojčica koji su zlostavljani na neizravan način je podjednak. Općenito se smatra da su odnosi među dječacima većinom grublji, oštiri i nasilniji nego oni u djevojčica. Važno je napomenuti da je tijekom ranog djetinjstva (0-2 godine života) učestalost agresije kod dječaka i djevojčica podjednaka. Međutim, tijekom slijedećih godina života dječaci postaju značajno agresivniji od djevojčica. Nasilništvo tjelesnim sredstvima je uobičajenije kod dječaka. Djevojčice koriste suptilnije i ne toliko izravne načine zlostavljanja poput klevetanja, širenja glasina i manipulacije prijateljskim odnosima. Međutim, takav oblik zlostavljanja, koji koriste djevojčice, najuobičajeniji je oblik nasilništva i među dječacima. S obzirom da je indirektnu agresiju teže uočiti, jedan od mogućih čimbenika koji djeluju na izraženost spolnih razlika u izražavanju agresije je ograničena mogućnost uočavanja pojave indirektna agresije (Hay, 2007).

Navedene spolne razlike u izražavanju agresije mogu biti rezultat strategija koje su se razvile tijekom evolucije te prevladavajućih socijalnih normi koje određuju ponašanje dječaka i djevojčica (Hess i Hagen, 2006). Keresteš (2007) navodi da je važno prilikom razmatranja odnosa spola i agresivnosti istaknuti da su hrvatska istraživanja pokazala kako dječaci u usporedbi s djevojčicama imaju tolerantnije stavove prema agresiji te takvi stavovi mogu dovesti do većeg stupnja agresivnog ponašanja.

Međutim, bitno je napomenuti da rezultati provedenih istraživanja nisu u potpunosti jednoznačni te su potrebna daljnja istraživanja kako bismo mogli donijeti sigurne zaključke

3. UZROCI NASILNOG PONAŠANJA

Nasilno ponašanje može se pojaviti u svim aspektima života djeteta, počevši od obitelji, preko škole sve do djetetovog slobodnog vremena. Ciljevi nasilnog ponašanja su različiti od osobe do osobe. Nekima je cilj nanijeti štetu i bol (*impulzivna agresija*), dok je drugima cilj postići nešto, bez obzira na to tko će stradati na tom putu (*instrumentalna agresija*) (Parens, 2011).

Mnogi istraživači su pokušali otkriti čimbenike koji dovode do nasilja među djecom. S obzirom na provedena istraživanja jasno je kako nismo u mogućnosti donijeti jednoznačne zaključke o tome što uzrokuje pojavu nasilja među djecom. Hoće li se neko dijete ponašati nasilno prema drugoj djeci uvjetovano velikim brojem čimbenika.

Međutim, zbog boljeg razumijevanja pojave nasilja među djecom navest ćemo neke od najpoznatijih čimbenika u etiologiji nasilja. Važno je napomenuti kako se veći broj znanstvenika slaže kako pojavu nasilja najčešće uzrokuje kombinacija rizičnih čimbenika (Marcus, 2007). Rizične čimbenike možemo podijeliti na individualne, odgojne i situacijske rizične čimbenike.

3.1. INDIVIDUALNI RIZIČNI ČIMBENICI

Agresija se može objasniti hormonima, urođenim temperamentom i mehanizmom dominacije. Ramirez (2002) navodi da je razina određenih hormona u krvi povezana s agresijom, međutim istražujući navedenu vezu nisu dobiveni dosljedni rezultati. To znači da različiti hormoni koji se povezuju s agresijom, primjerice gonadni i adrenalni androgeni mogu biti uzrok, posljedica ili čak medijator nasilnog ponašanja. Stoga su potrebna daljnja istraživanja kako bi se otkrila priroda povezanosti agresije i hormona.

Ukoliko promatramo agresivnost kao karakteristiku ličnosti možemo razlikovati latentnu i manifestnu agresivnost. Latentna agresivnost je relativno trajna i stabilna karakteristika pojedinca da u provocirajućim situacijama reagira porastom emocionalne napetosti i pojavom tendencije za napadom na izvor provokacije (agresivnom motivacijom). Za iskazivanje nasilničkog ponašanja je nužno postojanje agresivne motivacije. Međutim, u određenim situacijama agresivna motivacija ne dovodi do manifestne agresije. To se objašnjava pojavom agresivne inhibicije. Iako su latentna agresivnost i latentna inhibicija funkcije vegetativnog živčanog sustava, latentna agresivnost je karakteristika uglavnom određena nasiljem, dok je agresivna inhibicija više pod utjecajem učenja. Stoga možemo zaključiti da na nastanak nasilnog ponašanja od individualnih čimbenika prvenstveno utječe nasljedna i relativno stabilna karakteristika živčanog sustava povećane latentne agresivnosti (motivacije) te karakteristika smanjenje agresivne inhibicije koju je učenjem moguće mijenjati (Shaver i Mikulincer, 2010).

Nadalje, istraživanja su ukazala da nasilnu djecu općenito obilježava nedostatak empatije s žrtvama. Iako nasilnici imaju sposobnosti prepoznati slabosti svojih žrtava, nisu u mogućnosti empatizirati s njima (Jolliffe i Farrington, 2006).

Vasta, Haith i Miller (2004) navode da se nastanak nasilnog ponašanja može tumačiti time da djeca nasilnici veći broj situacija doživljavaju kao provocirajuće. To kod njih izaziva agresivnu motivaciju, no do manifestne agresije ne mora doći ako je učenjem usvojen mehanizam agresivne inhibicije.

Zanimljivo je za napomenuti kako su provedena istraživanja ukazala na to kako socio-ekonomski uvjeti u obitelji (visina prihoda, razina obrazovanosti skrbnika, standard stanovanja i sl.) nisu povezani s razinom nasilništva. Nasilnih učenika ima u sličnom omjeru u svim društvenim slojevima, kao i žrtava (Olweus, 2003).

Na temelju iskaza učenika o tome zašto se određena djeca zlostavljaju, istraživači su uočili kako su učenici zlostavljanoj djeci skloni pripisati (negativne) razlike u vanjskom izgledu, poput pretilosti, nošenja naočala, crvene kose i sl. Međutim, Dake, Price i Telijohann (2003) navode kako provedena istraživanja nisu dobila značajne razlike u vanjskom izgledu žrtava i nezlostavljanih učenika. Jedina izvanjska neobičnost koja je razdvajala skupine je bila tjelesna snaga, tj. žrtve su bile fizički slabije od dječaka općenito.

Važno je naglasiti da su izvanjske neobičnosti lako uočljive jer su gotovo svi na određeni način neobični. Stoga će onaj koji objašnjava nasilje razlikama u vanjskom izgledu te razlike kod žrtve najvjerojatnije i pronaći. Također, nasilnik će zacijelo zapaziti moguću razliku u vanjskom izgledu i nju iskoristiti u svoju korist, no to ne znači da je razlika u vanjskom izgledu uzrok nasilju. Nadalje, zaključak o tome da su razlike u vanjskom izgledu manje važan uzrok javljanja problema nasilnik/žrtva ne isključuje njihovu moguću važnost u pojedinačnim slučajevima. Sukladno navedenom, Sharif (2008) navodi da u marginaliziranim grupama postoji veća prevalencija nasilja među djecom. Primjerice, dvije trećine djece s posebnim potrebama su žrtve nasilja. Također, veći rizik za zlostavljanje od strane vršnjaka imaju i pretila djeca te djeca s poremećajem pažnje.

3.2. ODGOJNI RIZIČNI ČIMBENICI

Kada govorimo o odgoju i drugim uvjetima koji dovode do razvoja agresivnog obrasca ponašanja, osobito je važno ukazati na četiri važna činitelja.

Vrlo je važan temeljni emocionalni odnos skrbnika prema djeci i to osobito u mlađoj dobi. Ukoliko je navedeni odnos negativan i nedostaje mu topline i pažnje, on povećava vjerojatnost javljanja nasilnog ponašanja i neprijateljstva prema drugima. Popustljivost primarnog skrbnika i dopuštanje nasilja je još jedan čimbenik koji povećava vjerojatnost

povećavanja djetetove agresivnosti. U tom slučaju radi se o tome da primarni skrbnik nije utvrdio jasne granice nasilničkog ponašanja. Treći činitelj je primjena odgojne metode „potvrđivanja snage“ od strane roditelja koja uključuje tjelesno kažnjavanje i nasilne emocionalne izljeve. Iako je važno postaviti oštre granice i odrediti određena pravila ponašanja, to se ne smije učiniti tjelesnim kažnjavanjem i sl. Značajan čimbenik u razvoju agresije je i temperament djeteta. Dijete aktivnog i „usijanog“ temperamenta će prije postati nasilnikom nego dijete običnog i blažeg temperamenta. U navedenom slučaju, vrlo je bitna interakcija između ponašanja roditelja i djetetovog ponašanja.

No, navedeni činitelji su tek glavne smjernice, dok u pojedinačnim slučajevima ostali činitelji mogu biti od središnje važnosti, a uzročni slijed djelomice drugačiji. Možemo zaključiti kako ljubav i pažnja skrbnika, strogo određene granice ponašanja te izbjegavanje tjelesnog kažnjavanja stvaraju uravnoteženo i samostalno dijete. Takav zaključak vrijedi za dječake i za djevojčice, a opisani činitelji su važni i za mlađu i za stariju djecu (Pontzer, 2010).

Sesar (2011) navodi da počinitelji nasilja procjenjuju da njihovu obitelj karakterizira slaba kohezivnost, a u obiteljima žrtava nasilja kohezivnost se procjenjuje kao jako izražena. Izražena kohezivnost može biti pokazatelj prevelikog zaštićivanja djece od strane roditelja. Osim toga, žrtve nasilja procjenjuju kako je komunikacija među članovima njihove obitelji lošija, funkcioniranje obitelji općenito je lošije, imaju lošiju obiteljsku strukturu te se rijetko izražavaju pozitivne emocije. Uz to, roditelji na djecu rijetko prenose neke dobre vrijednosti.

Utvrđena je i povezanost stupnja uključenosti roditelja u školi i uloge žrtve. Roditelji koji češće od prosječnog roditelja dolaze u školu mogu reflektirati roditeljsku svjesnost o djetetovim poteškoćama, ali istovremeno i ukazati na nesamostalnost ili druge poteškoće koje imaju njihova djeca (Nansel i sur., 2004). Djeca koja doživljavaju nasilje, ali ga istovremeno i čine, dolaze iz obitelji u kojima roditelji imaju neprijateljske stavove i manje su uključeni u živote svoje djece. Takva djeca češće procjenjuju kako su njihovi roditelji nekonzistentni u provođenju discipline (pretjerano zaštićivanje i zanemarivanje), a odnosi snaga u obitelji su manje strukturirani te nedostaje topline.

Nadalje, roditelji koji nisu agresivni u rješavanju sukoba, očevi koji imaju razumijevanja za probleme svoje djece te majke koje izražavaju svoje misli, osjećaje i uvjerenja na direktan, iskren i adekvatan način te pri tome uvažavaju prava svoje djece, rijetko imaju djecu koja su počinitelji nasilja (Pontzer, 2010).

3.3. SITUACIJSKI RIZIČNI ČIMBENICI

Nasilništvo je grupna pojava te stoga na agresiju mogu djelovati i socijalni faktori među kojima se najčešće spominju osnovni principi socijalnog učenja: potkrjepljenje, kazna i učenje opažanjem.

Olweus (1998) navodi da su mnoga istraživanja ukazala na to da se djeca i odrasli mogu ponašati agresivnije ako su prije toga vidjeli model koji se ponašao agresivno. Vrednuje li promatrač model pozitivno, učinak na ponašanje će biti još snažniji. Pojam „društvena zaraza“ se odnosi na učenike koji su pod snažnim utjecajem modela nasilnika, tj. one koji su sami nesigurni i ovisni (pasivni nasilnici, pratioci) te nisu u prirodnom položaju u odnosu na vršnjake i koji bi se htjeli potvrditi. Zimmerman, Glew, Christakis i Katon (2005) su ukazali da djeca gledajući nasilne filmske junake mogu naučiti nove oblike agresije i da ih takvi filmovi potiču na agresivna ponašanja. Istraživanja također pokazuju da agresivnija djeca više gledaju televizijske emisije u kojima ima nasilja te ih gledanje takvih emisija potiču da budu još nasilnija.

Teorije obrade informacija nadopunjuju teorije socijalnog učenja i ističu kognitivne procese koji sudjeluju prilikom nastanka i izvođenja agresivnog ponašanja u socijalnim interakcijama (Buljan Flander, Durman Marijanović i Ćorić Špoljar, 2005). Prema ovoj teoriji, socijalni podražaji kao što su zadirkivanje ili ruganje kognitivno se obrađuju kroz niz koraka koji vode do nekog oblika ponašanja. Neki od tih oblika ponašanja može biti i agresivan. Ukoliko se podražaj protumači kao prijeteći uz istodobno dosjećanje agresivne reakcije i njezino pozitivno vrednovanje, može doći do agresivnog ponašanja.

S navedenim je blisko povezan mehanizam slabljenja nadzora ili inhibicije agresivnih težnji. Glavno načelo ovog mehanizma je da promatrač, vidjevši da je model nagrađen za nasilno ponašanje, teži slabljenju vlastitih inhibicija nasilništva. U skladu s time, negativne posljedice za modela često pobuđuju i jačaju težnju k inhibiciji u promatraču.

Jedan od socijalnih mehanizama je i difuzija odgovornosti. Ukoliko u određenom negativnom činu sudjeluje više osoba, osjećaj pojedinačne odgovornosti se smanjuje. Iz navedenog proizlazi i manji osjećaj krivnje ukoliko dođe do nezgode (Hewstone i Ströbe, 2003). Osjećaj smanjene krivnje može proizaći i iz promjene stajališta prema žrtvi. Zbog učestalih napada i ponižavajućih komentara žrtvu se počinje smatrati bezvrijednom osobom koja zaslužuje zlostavljanje i želi da ju se zlostavlja (Olweus, 1998).

Bilić i Zloković (2004) navode da se djeca sklona nasilju nad drugom djecom nameću skupini vršnjaka ili pokušavaju okupljati članove koje povezuje antipatija prema nekom djetetu. Stoga su pridruženi članovi obično podložni autoritetu vođe skupine (nasilniku) te se trude širiti krugove mržnje, laži ili klevete. Mogući razlog za takvo ponašanje može biti želja za

ostvarivanjem zajedničkog cilja i motiva te potreba da im se pridruže drugi članovi koje vole istaknuti svoju individualnost u skupini kojoj pripadaju. Na taj način, grupa nasilnika obično postaje vrlo kohezivna zbog međusobne privlačnosti njezinih članova. Navedena privlačnost i naklonost se temelji na sličnosti interesa među osobama sličnih stajališta i vrijednosti.

Kada je riječ o nasilju kao posljedici, neki istraživači misle da je ono posljedica nadmetanja za dobre ocijene u školi. Odnosno, da je agresivno ponašanje nasilnika prema vršnjacima posljedica reakcije na frustracije i školske neuspjehe. Međutim, novija istraživanja nisu potvrdila navedenu hipotezu. Pokazalo se kako nasilnici, kao i žrtve dobivaju ocijene nešto niže od prosjeka te se navedene razlike povećavaju s dobi (Olweus, 1998; Juvonen, Wang i Espinoza, 2011). Stoga se pojava nasilja među djecom može istraživati i u okviru teorija agresivnosti. Prema klasičnoj frustracijskoj teoriji svaka frustracija dovodi do agresije. Modificirana teorija klasične frustracijske teorije ukazuje kako frustracija ne dovodi uvijek do agresije nego samo do spremnosti da se reagira agresivno na način da dovodi do emocionalnog uzbuđenja. Odnosno, postoji instinktivni agresivni sustav koji se temelji na unutrašnjoj energiji koja se neprestano stvara i raste te zbog čijeg porasta povremeno dolazi do oslobađanja iste (Hewstone i Ströbe, 2003). S obzirom na mnogobrojne teorije o determinantama agresivnog ponašanja, možemo podijeliti navedene na 1) emocionalno motivacijske činitelje, 2) informacijsko-kognitivne činitelje, 3) socijalne činitelje i 4) situacijske činitelje.

4. OBILJEŽJA ŽRTVE

Istraživanja koja se bave proučavanjem obilježja žrtava nasilja među djecom nude razmjerno jasnu sliku tipičnih žrtava. Pretpostavlja se kako slika tipične žrtve opisuje podjednako dobro dječake i djevojčice, iako je provedeno manje istraživanja u kojima su sudjelovale djevojčice. U odnosu na druge učenike, tipične žrtve su plašljivije, nesigurnije, opreznije, osjetljivije i tiše. Na napad obično reagiraju plakanjem ili odstupanjem. Tipične žrtve pate od pomanjkanja samopoštovanja te imaju negativan stav prema sebi i svom položaju. Često se osjećaju glupima, posramljenima i neprivlačnima. Zbog pomanjkanja dobrih prijatelja u razredu su često usamljene i napuštene. Kada je riječ o dječacima, žrtve su u pravilu slabije tjelesne građe (Olweus, 1998; Guerra, Williams i Sadek, 2011)

Bitno je naglasiti kako možemo razlikovati dva tipa žrtava. Prvi tip je *pasivna ili podložna* žrtva. Ponašanje i stajalište navedenog tipa žrtve služi kao pokazatelj drugima da je riječ o nesigurnim i bezvrijednim pojedincima koji ne uzvraćaju ukoliko su napadnuti ili uvrijeđeni. Drugi opisi ovog tipa žrtve govore kako su u tu kategoriju uključene osobe s plašljivim i podložnim obrascem reakcije spojenim s tjelesnom slabošću. Drugi tip žrtava su

provokativne žrtve koje čine manju skupinu unutar populacije zlostavljane djece. Za njih je svojstven spoj ustrašenih i istodobno agresivnih obrazaca reakcija. Njih obilježavaju problemi s koncentracijom, a ponašanjem mogu izazvati razdraženost i napetost oko sebe. Navedeno ponašanje može izazvati druge učenike u razredu te na taj način uzrokovati njihove negativne reakcije (Olweus, 1993; Unnever, 2005).

Negativne psihološke posljedice nisu ograničene na razdoblje djetinjstva. Postoje dva aspekta u kojima žrtve imaju poteškoća u ranoj odrasloj dobi. Oni se odnose na to da su zlostavljane osobe sklonije potištenosti i imaju manje samopoštovanja tijekom odrasle dobi od svojih nezlostavljanih vršnjaka (Allison, Roeger i Reinfeld-Kirkman, 2009).

4.1. PREPOZNAVANJE ŽRTVE

Olweus (1998) navodi kako je vrlo korisno biti upućen u znakove koji mogu ukazati na to da nekog učenika vršnjaci trajno zlostavljaju ili viktimiziraju. Takve znakove treba ozbiljno shvatiti i, ukoliko ih se uoči, djelovati. Znakovi se dijele na primarne i sekundarne, iako isto nije posve određeno. Primarni su znakovi izravnije i jasnije povezani sa situacijom nasilnik/žrtva. Sekundarni su često pokazatelji takve situacije, no veza nije izravna i čvrsta. Stoga, kada su kod djeteta prisutni samo sekundarni znakovi potrebno je detaljnije proučiti situaciju. Pri ocjenjivanju ozbiljnosti uočenog znaka potrebno je utvrditi učestalost njegovog javljanja.

Neki od mogućih primarnih znakova žrtve u školi, kod kuće i općenito:

- Druga ih djeca zadirkuju na neugodan način, grde ih, rugaju im se, omalovažavaju ih, ismijavaju, podčinjavaju i sl.
- Uzimaju im, oštećuju ili razbacuju osobne stvari
- Imaju poderanu odjeću, modrice, ozljede, posjekotine ili ogrebotine koje se ne mogu objasniti
- Smiju se na njihov račun te se s njima šale na podrugljiv i odbojan način
- Okomljuju se na njih, potežu ih, guraju, gađaju, udaraju rukama i nogama
- Uvučeni su u „svađe“ ili „sukobe“ u kojima su posve bespomoćni i nastoje ih izbjeći

Neki od mogućih sekundarnih znakova žrtve u školi, kod kuće i općenito su:

- Isključenost iz skupine vršnjaka za vrijeme odmora i stanke za objed
- Biraju ih među posljednjima za momčadske igre
- Nastoje ostati u blizini nastavnika i drugih odraslih osoba tijekom odmora
- Gube zanimanje za školski rad i dobivaju lošije ocjene
- Ne dovode prijatelje iz razreda ili druge vršnjake kući

- Oprezni su, osjetljivi, mirni, povučeni, pasivni, podložni, sramežljivi i sl.
- Često su u boljem odnosu s odraslima

Većina žrtava iskazuje jedno ili više općenitih obilježja, međutim postoje i provokativne žrtve. One u različitoj mjeri mogu očitovati spoj anksioznog i agresivnog obrasca ponašanja. Povrh obilježja tipične pasivne žrtve, koja su prethodno navedena, neka od dodatnih obilježja provokativnih žrtava su:

- Nagla ćud te ponekad znaju uzvratiti u slučaju napada, no bez većeg uspjeha
- Ponekad pokušavaju zlostavljati slabije učenike
- Ponekad odrasli mogu pokazivati otvorenu nesklonost prema njima
- Mogu biti hiperaktivni, nemirni, rastreseni te općenito nasilni i stvarati napetost, nespretni, nezreli te imati neugodne navike

Navedene karakteristike su vrlo bitne prilikom osmišljavanja preventivnih i intervencijskih programa te je važno za ispitivanje kasnije prilagodbe žrtava. Također, prilikom osmišljavanja preventivnih i intervencijskih, vrlo je važno imati na umu da postoje razlike u karakteristikama između djece koja su pasivne žrtve i one djece koja su provokativne žrtve nasilja (Profaca, Puhovski i Mrđen, 2006).

5. OBILJEŽJA NASILNIKA

Glavna karakteristika tipičnog nasilnika je agresivnost prema vršnjacima te često i prema odraslim osobama. Njihovi stavovi prema nasilju i korištenju nasilnih sredstava su pozitivniji od onih ostalih učenika. Često im je svojstvena naglost te imaju snažnu potrebu vladati drugima. Nemaju sućuti prema žrtvi te nerijetko imaju razmjerno pozitivno mišljenje o sebi. U pravilu, ako se radi o dječaku tjelesna nadmoć nad ostalim učenicima, u kombinaciji s agresivnim obrascem ponašanja je jedno od obilježja tipičnog nasilnika. Tjelesna snaga može i smanjiti rizik zlostavljanja jer ona sudjeluje u određivanju popularnosti dječaka te im pruža mogućnost obrane od napada (Olweus, 1998).

Među psiholozima i psihijatrima je uobičajeno gledište da su pojedinci agresivnog i grubog obrasca ponašanja zapravo tjeskobni i nesigurni. Međutim, istraživanja nisu potvrdila navedene pretpostavke (Nudo, 2004). U usporedbi s promatranim skupinama dječaka i žrtava, skupina nasilnika nije patila od manjka samopoštovanja. Takvi rezultati ne isključuju mogućnost da postoje nasilnici koji su istovremeno agresivni i strašljivi.

Nadalje, postoje učenici koji sudjeluju u nasilništvu, ali obično ne preuzimaju inicijativu. Oni se označavaju kao pasivni nasilnici, pratioci ili sljedbenici. Oni mogu biti po svojim osobinama prilično različiti te takve skupine obuhvaćaju i nesigurne i strašljive učenike.

Istraživanja su pokazala kako nasilnici mogu biti omiljeni prosječno ili nešto ispod prosječne razine. Najčešće su okruženi malom skupinom prijatelja (dvoje ili troje prijatelja) koja ih podržava i voli. Njihova popularnost opada u višim razredima, no ne dosežu nisku razinu omiljenosti koja je svojstvena žrtvama.

Uzmemo li u obzir psihološke uzroke nasilničkog ponašanja, nalazi ukazuju na barem tri međusobno povezana motiva. Nasilnici imaju snažnu potrebu za moći i vlašću te se čini kako uživaju u upravljanju i podčinjavanju drugih. Nadalje, pretpostavlja se kako su razvili određeno neprijateljstvo prema okolini zbog načina na koji su odgojeni. Takvi osjećaji i pobude mogu ih navesti da uživaju nanoseći zlo i patnju ostalim pojedincima. Zadnji motiv predstavlja „korisna komponenta“ njihova ponašanja. S obzirom da nasilnici često prisiljavaju svoje žrtve da ima nabavljaju novac, cigarete, alkohol i ostale vrijedne stvari očito je da se njihovo agresivno ponašanje na taj način nagrađuje u obliku uživanja ugleda (Bandura, 1973; prema Olweus 1998; Witvliet i sur, 2010)

Nasilništvo možemo promatrati i kao sastavnicu šireg antisocijalnog i na kršenje propisa usmjerenog obrasca ponašanja. Promatrajući ga iz navedene perspektive možemo predvidjeti da se agresivna mladež izlaže većoj opasnosti kasnijeg problematičnog ponašanja, kao što su kriminal i alkoholizam (Marcus, 2007). Dok je razina kriminala kod bivših žrtava u ranoj zreloj dobi prosječna ili ispod prosjeka, bivši školski nasilnici u odrasloj dobi imaju značajno veći udio u razmjerno teškom, recidivnom kriminalu (Ragatz, Anderson, Fremouw i Schwartz, 2011). Nadalje, muškarci koji su kao djeca bili nasilnici su počinili značajno više kaznenih djela od žena te su njihovi rezultati na skalama kriminalnog razmišljanja, psihopatije i agresivnosti viši.

5.1. PREPOZNAVANJE NASILNIKA

Olweus (1998) navodi da je nasilnicima u školi svojstveno da (opetovano) zadirkuju na neugodan način, izruguju se, zastrašuju, prijete, rugaju se, ismijavanju, guraju, oštećuju tuđe vlasništvo i sl. Iako takva ponašanja mogu usmjeriti na mnoge učenike, prvenstveno odabiru slabije i relativno bespomoćne učenike kao svoje mete. Uz to, mnogi nasilnici potiču i svoje pratitelje na nasilništvo. Dječaci su češće nasilnici nego djevojčice. Međutim, nasilje djevojčica se teže otkriva jer se one obično koriste manje uočljivijim i „podmuklijim“ sredstvima zlostavljanja, poput klevetanja, manipuliranja prijateljskim odnosima i sl.

Nasilni učenici obično imaju jedno ili više općenitih obilježja uz specifične reakcije i vrste ponašanja. Neka od njih su:

- Često su tjelesno snažniji od razrednih prijatelja i svojih žrtava
- Imaju snažnu potrebu za vlašću i podčinjavanjem ostalih učenika

- Slabo suosjećaju sa zlostavljanim učenicima
- U razmjerno ranoj dobi počinju iskazivati različite vidove antisocijalnog ponašanja
- U osnovnoj školi mogu imati ispodprosječno, prosječno, iznadprosječno školsko postignuće, dok kasnije najčešće dobivaju niže osjene te razvijaju negativno stajalište prema školi
- Općenito su prkosni, drski i agresivni prema odraslima te mogu i njih zastrašivati

Uz niz zajedničkih karakteristika američki znanstvenici tijekom svojih istraživanja naišli su na više tipova nasilnika (Coloroso, 2004): samouvjereni, socijalni, oboružani, hiperaktivni, nasilnik–žrtva, grupa nasilnika, banda nasilnika. Samouvjereni nasilnici reaguju munjevito te se osjećaju superiornijim od svojih vršnjaka. Takva obilježja mogu uzrokovati da ih druga djeca smatraju jakim ličnostima i dave im se zbog njihove odlučnosti. Socijalni nasilnici koriste glasine, verbalne uvrede kako bi svoje žrtve izbacili iz socijalnih aktivnosti. Oboružani nasilnik koristi priliku za zlostavljanje kad ga nitko ne vidi te je naizgled bezosjećajan. Hiperaktivni nasilnik okrivljuje druge za svoje ispade. Nasilnik–žrtva je istovremeno i meta i nasilnik te napada puno slabije od sebe. Grupa nasilnika su djeca koja vrše nasilje samo kad su u grupi, a banda nasilnika je zastrašujuća skupina djece koja radi što hoće te ih se svi boje.

6. POSLJEDICE NASILJA

Posljedice zlostavljanja ozbiljne su za sva tri sudionika nasilja: za žrtvu, nasilnika i svjedoke. Sesar (2011) navodi kako je poznato da sudjelovanje u vršnjačkom nasilju može imati ozbiljne posljedice za počinitelje nasilja, djecu koja doživljavaju nasilje i za djecu koja su istovremeno nasilnici i žrtve. Posljedice vršnjačkog nasilja mogu se grupirati u tri kategorije: psihološke poteškoće, poteškoće u socijalnom funkcioniranju i tjelesne posljedice. S obzirom na širok spektar posljedica unutar svake od navedenih kategorija, u ovom poglavlju ćemo dati pregled samo nekih posljedica nasilja među djecom.

6.1. PSIHOLOŠKE POTEŠKOĆE

U brojnim istraživanjima je potvrđena povezanost između kontinuiranog zlostavljanja od strane vršnjaka i niskog samopoštovanja. Nadalje, neki istraživači smatraju da i počinitelji nasilja imaju nisko samopoštovanje te da je jedan od načina prevencije vršnjačkog nasilja razvijanje samopoštovanja kod djece koja su nasilna prema drugima (Rigby, 2002). Međutim, takvi zaključci nisu jednoznačni i potrebno je detaljnije istražiti ovaj aspekt nasilja među djecom.

Rajhvajn Bulat i Ajduković (2012) navode da najviše psihosocijalnih poteškoća iskazuju mladi koji su istovremeno i žrtve i počinitelji vršnjačkoga nasilja. Među problemima s kojima se

susreću nalaze se socijalna izolacija, depresivnost, anksioznost, psihosomatski simptomi te poremećaji hranjenja. Počinitelji nasilja ističu se s najrjeđim prosocijalnim ponašanjem te učestalim eksternaliziranim problemima, dok žrtve iskazuju najviše internaliziranih i emocionalnih problema te problema s vršnjacima.

Rezultati dosadašnjih istraživanja ukazali su na povezanost između sudjelovanja u vršnjačkom nasilju i ozbiljnih psiholoških poteškoća. S obzirom na spol, utvrđena je povezanost izraženija kod djevojčica. Jedna od najčešćih emocionalnih reakcija na dugotrajnu izloženost zlostavljanju je kronična anksioznost osobe (Bond i sur., 2001). Djeca izložena nasilju značajno više izvještavaju da „ne spavaju dobro“ te da noću mokre. Nadalje, često navode da se osjećaju razdražljivo, nervozno te da imaju osjećaj panike nakon epizode zlostavljanja. Većina zlostavljane djece (30%) izvještava o tome da imaju ponavljajuća sjećanja o incidentu zlostavljanja, a njih 29% njih navodi da nakon zlostavljanja imaju poteškoća s koncentracijom (Sharp, 1995; prema Sesar 2011). Žrtve nasilja se često osjećaju usamljeno i bespomoćno te se kod njih mnogo češće u odnosu na ostalu djecu mogu utvrditi simptomi kliničke depresije. Brunstein Kolmek i sur. (2007; prema Sesar 2011) utvrdili su da je uključenost u vršnjačko nasilje, bez obzira na njegovu učestalost, povezana sa suicidalnim idejama i namjerama, pogotovo kod djevojčica.

Rigby (2002) navodi da i djeca koja se nasilno ponašaju prema drugoj djeci imaju ozbiljne psihološke poteškoće, posebice dječaci koji se nasilno ponašaju u dobi između 13 i 16 godina. Navedene poteškoće se manifestiraju kao anksioznost, lošije strategije suočavanja, različiti oblici psihosomatskih poteškoća te povećani rizik za razvoj depresivnog poremećaja.

6.2. SOCIJALNO FUNKCIONIRANJE

Djeca koja su učestalo zlostavljana u školi pokazuju nesklonost prema školskom okruženju (Rigby, 2002). Jedan od indikatora navedene nesklonosti je izostajanje s nastave koje se proporcionalno povećava s učestalošću zlostavljanja. Nadalje, djevojčice češće u odnosu na dječake izostaju iz škole kako bi izbjegle nasilno ponašanje od strane vršnjaka. Često izostajanje i bježanje iz škole dovode do manjeg broja interakcija djeteta s ostalom djecom, što na posljetku vodi dijete u izolaciju.

Rigby (2003; prema Sesar, 2011) je proveo retrospektivno istraživanje na odraslim muškarcima. Istraživanjem je utvrdio da interpersonalne poteškoće muškaraca koji su bili izloženi viktimizaciji u školi za posljedicu imaju strah od intimnosti i sramežljivost. Navedeno ih je ograničavalo u stvaranju zadovoljavajućih intimnih veza s osobama suprotnog spola.

Značajno lošije odnose s ostalom djecom u razredu, u usporedbi s djecom koja ne sudjeluju u nasilju imaju djeca koja su istovremeno žrtve i počinitelji nasilja (Nansel i sur., 2004). Također, takva djeca imaju najviše problema u ponašanju i izražene eksternalizirane psihološke poteškoće.

Rigby i Slee (1993, prema Sesar, 2011) navode da i počinitelji nasilja ne vole školu i izostaju iz škole mnogo češće od većine ostale djece koja ne sudjeluju u nasilju. Međutim, ovi rezultati se vjerojatno ne mogu smatrati znakovima poteškoća u prilagodbi jer ekstrovertiran i avanturama sklon stil života djece koja se nasilno ponašaju utječe na to da se oni dosađuju u školi i da traže zabavu izvan škole.

Djeca koja ozbiljno zlostavljaju drugu djecu imaju značajno veći rizik za delinkventno i kriminalno ponašanje te pretjeranu konzumaciju alkohola u mlađoj odrasloj dobi u odnosu na ostalu djecu (Ragatz, Anderson, Fremouw i Schwartz, 2011). Zlostavljanje u školi povezano je s različitim oblicima problematičnog ponašanja te mnogi zlostavljači imaju veću vjerojatnost nego ostali da će u odrasloj dobi imati problema s policijom te zasnivaju obitelji gdje se agresivni oblik ponašanja prenosi na njihovu djecu koja i sami postaju zlostavljači (Rigby, 2006).

6.3. TJELESNE POSLJEDICE

Istraživanja su ukazala na to da su tjelesni simptomi kao što su glavobolje, bolovi u trbuhu, bolovi u leđima, stezanje u prsima, upale grla, poteškoće sa spavanjem, jutarnji umor, loš apetit i noćno mokrenje često povezani s izloženošću nasilju od strane vršnjaka (Due i sur., 2005; Ivarsson i sur., 2005; Williams i sur., 1996; Rigby, 1998; Fekkes, Pijpers i Verloove-Vanhorick, 2004; prema Sesar, 2011).

Wolke i sur. (2001) su utvrdili nisku i umjerenu povezanost između izloženosti neposrednom nasilju u školi i čestih zdravstvenih problema kao što su ponavljane upale grla, prehlade i kašalj. Međutim, povezanost relacijskog zlostavljanja i zdravstvenih poteškoća nije utvrđena. Djeca koja se nasilno ponašaju, u odnosu na ostale sudionike u nasilju, češće imaju zdravstvene poteškoće koje se manifestiraju kao glavobolje i noćno mokrenje (Fekkes Pijpers i Verloove-Vanhorick, 2004). Nadalje, djeca koja su istovremeno žrtve i nasilnici imaju značajno veći rizik, u odnosu na djecu koja nisu sudionici nasilja, za psihosomatske poteškoće kao što su abdominalni bolovi, slabiji apetit, noćno mokrenje te osjećaj umora.

7. MEĐUKULTURALNE RAZLIKE

Dok je na našim područjima problem vršnjačkog nasilja u početnim fazama istraživanja, koje se odnose na utvrđivanje raširenosti pojave, u razvijenim zemljama svijeta problem vršnjačkog nasilja je već vrlo istražena pojava. Sesar (2011) navodi da su istraživanja navedenog

problema u razvijenim zemljama prošle faze od utvrđivanja učestalosti pojave, rada na senzibilizaciji javnosti za ovaj problem, svijesti o potrebi za interdisciplinarnim pristupom problemu, povećanom angažmanu nadležnih institucija, prikupljanju sredstava i podrške vladajućih institucija, izrade preventivskih i intervencijskih programa te se trenutno nalaze u fazi evaluacije preventivskih i intervencijskih programa.

Krnić i Hrdas (2004) navode da se u našem području tek nedavno počela pridavati veća pozornost pojavi nasilja među djecom. Neki od razloga za kasniji početak bavljenja ovom problematikom je i socijalizam koji je bio ustaljen na našem području. Socijalizam je poticao prosocijalno ponašanje te njegova osnovna ideja nije uključivala podatke o bilo kojoj vrsti nasilja jer bi to narušilo idealiziranu sliku sustava koji je vladao. Negiranje nasilja je bilo dio idealizirane slike koja je vladala. Nadalje, tranzicija iz socijalizma u nove oblike društvene organizacije može se povezati s značajnim promjenama sustava vrijednosti mladih, što osobito utječe na mlade. Dok je u vrijeme socijalizma vladala jednakost, kolektivizam i solidarnost, sada vlada nedostatak poštivanja osnovnih društvenih vrijednosti – anomija. Glavni cilj je postala osobna korist svakog pojedinca, a nasilno ponašanje je još jedno sredstvo kojim se ona može postići. Zbog siromaštva dolazi do polarizacije bogatih i siromašnih, frustracija i odavanja zločinačkom ponašanju. Međuetnički sukobi su specifični za područje Balkana i Kavkaza.

8. PREVENCIJA NASILJA MEĐU DJECOM

Nakon što smo ovim radom definirali pojam nasilja te se upoznali s njegovim oblicima i posljedicama, potrebno se usmjeriti na načine kojim se isto može spriječiti ili barem umanjiti pojava nasilja.

Olweus (1998; 2003) navodi da su dva općenita uvjeta značajna za ostvarivanje preventivskih programa koji se provede u školi. Prvi se odnosi na to da odrasli u školi, i do određenog stupnja kod kuće, postanu svjesni problema nasilništva u „njihovoj“ školi. Drugi je odluka odraslih o tome da će se angažirati s odgovarajućom ozbiljnošću u mijenjanju takvog stanja. Nadalje, intervencijski programi mogu biti organizirani kao mjere na razini škole, razreda, individualnoj razini ili kao kombinacija navedenih mjera. U pregledu navedenih mjera dvije zvjezdice (**) označavaju da je riječ o ključnoj komponenti intervencijskog programa, a jedna zvjezdica (*) da se navedena mjera smatra vrlo poželjnom komponentom.

U mjere na razini škole uključujemo:**priručnike s upitnicima, **školski sastanak u svezi problema nasilja među djecom, **bolji nadzor tijekom odmora i užine, više privlačnih dječjih igrališta, telefonski kontakti, *roditeljski sastanci, grupa nastavnika koja radi na razvijanju društvenog okruženja te roditeljski kružionici (istraživačke skupine).

U mjere na razini razreda uključujemo: **razredne propise protiv nasilništva (pojašnjenja, pohvale i kazne), redovne razredne sastanke, igranje uloga i literaturu, suradničko učenje, zajedničke pozitivne razredne djelatnosti te **razredni sastanak nastavnika s roditeljima i učenicima.

U mjere na individualnoj razini uključujemo: **ozbiljne razgovore s nasilnicima i žrtvama te njihovim roditeljima, korištenje mašte roditelja i nastavnika, pomoć „neutralnih“ učenika, pomoć i podrška roditeljima, raspravljačke grupe roditelja nasilnika i žrtvi te promjenu razreda ili škole.

Korištenjem gore navedenih strategija došlo je do nekoliko rezultata koji ukazuju na značajnost prevencije. Primjerice, uočeno je značajno smanjenje (od 50% naviše) problema nasilnik/žrtva tijekom dviju godina nakon uvođenja intervencijskog programa u neposrednom i posrednom nasilništvu kod djevojčica i dječaka. Nadalje, učinci intervencijskog programa bili su uočljiviji nakon dvije godine nego nakon godine dana. Jedan od nalaza je i da intervencijski programi ne utječu samo na postojeći problem viktimizacije nego i značajno smanjuju broj novih žrtava.

Bullock (2002) navodi da provedena istraživanja ukazuju da su roditelji zlostavljanih učenika, a osobito onih koji zlostavljaju druge razmjerno nesvjesni problema i o njima razgovaraju sa svojom djecom tek u ograničenoj mjeri. Stoga je vrlo važno ohrabriti roditelje i djecu da međusobno razgovaraju o problemu nasilja među djecom. Takvi razgovori mogu ublažiti posljedice koje nasilje među djecom može imati na žrtvu, ali i na nasilnika. Nadalje, s obzirom da su istraživanja ukazala na to da je povećana nazočnost nastavnika za vrijeme odmora utjecala na smanjenje nasilništva, stajališta nastavnika prema problemu žrtva/nasilnik i njegovo ponašanje u slučaju nasilja su od iznimne važnosti za navedeni problem u školi ili razredu. Istraživanja su ukazala na to da djeca vjeruju kako nastavnici neće učiniti mnogo u pogledu njihovog problema što je navedeno kao jedan od razloga zašto se ne povjeravaju svojim nastavnicima. Stoga bi se prevencijski programi trebali usredotočiti na stvaranje pozitivnog odnosa između nastavnika i učenika, ali i nastavnika i roditelja kako bi se učestalost nasilja među djecom smanjila.

8.1. ULOGA I EDUKACIJA NASTAVNIKA

Većina programa prevencije nasilja među djecom pozivaju nastavnike na intervenciju uvijek kada se uoči konflikt među djecom koji nije stvar rasprave ili „uobičajenog“ sukoba, već da jedno ili više djece manipulira, zlostavlja i iskorištava drugo dijete ili ga prisiljava na nešto što ono ne želi. Takvo gledište je važno jer se smatra kako je škola odgovorna za nasilje koje se

dogaća u i izvan škole te je bitno da nastavnici i stručni suradnici aktivno sudjeluju u programima prevencije nasilja među djecom na način da aktivno surađuju s policijom i centrom za socijalnu skrb, da se pobrinu za postojanje „sigurnog“ mjesta na koje se mogu skloniti djeca koja se osjećaju žrtvama i sl.

Nadalje, za uspješnu izvedbu preventivskih programa je nužno da su nastavnici i stručni suradnici informirani o tome što podrazumijevaju termini nasilja među djecom te kako ih prepoznati, da im je razjašnjeno što se sve od njih očekuje u nekim tipičnim situacijama te ih se treba poučiti tehnikama koje mogu biti korisne prilikom provođenja programa (Zloković, 2004).

8.2. ULOGA I EDUKACIJA RODITELJA

Iz razloga što je obitelj nesumnjivo jedan od najvažnijih aspekata u djetetovom životu, važnost uloge roditelja u životu djeteta je neosporna. Stoga programi namijenjeni prevenciji nasilja podrazumijevaju i strategije kojima se želi postići kvalitetnije povezivanje roditelja i škole. Zloković (2004) navodi da se sadržaji namijenjeni roditeljima uglavnom odnose na educiranje roditelja o oblicima nasilja, njegovim uzrocima i posljedicama te mogućnostima prevencije nasilja.

Uloga roditelja je vrlo bitna jer mnoga djeca trebaju pomoć odraslih kako bi uspješno riješila problem povezan s nasiljem među djecom. Neupitno je da se roditelj treba potruditi saslušati dijete, pomoći mu i naučiti ga strategijama kojima može spriječiti nasilje, a svojim angažmanom u zajednici roditelji zajedno mogu mnogo toga napraviti kako bi se problem nasilja među djecom osvijestio i u široj javnosti.

8.3. ULOGA I EDUKACIJA PSIHOLOGA

Jednu od najvažnijih uloga u osvještavanju problematike nasilja među djecom imaju psiholozi. Psiholozi istražuju različite aspekte ove problematike, od same pojave i utvrđivanja učestalosti nasilja među djecom do prevencije navedenog.

Kada se utvrde sudionici u krugu nasilja među djecom, važno je da liječnik ili psiholog provjeri eventualno postojanje tjelesnih ozljeda, anksioznog poremećaja, depresije i sl. Rano uočavanje određenih posljedica zlostavljanja može uvelike pomoći da se utjecaj tih posljedica ne osjeća tijekom cijelog života osobe. Pojava nasilja među djecom je jedan od kriterija za smetnje u ponašanju te je stoga svakako dijete koje je uključeno u krug nasilja među djecom, važno uputiti psihologu ili psihijatru (Buljan Flander i Ćosić, 2004). Kako bi psiholog mogao uočiti eventualne poteškoće u funkcioniranju djeteta potrebno je da bude upoznat s navedenim područjem. To je osobito važno za školske psihologe koji se svakodnevno susreću s ovom

problematikom. Nadalje, psiholozi su integralni dio preventivskih programa nasilja među djecom. Stručna pomoć psihologa je neophodna. Iz razloga što psiholog ima važnu ulogu u prevenciji nasilja među djecom, a ne samo u njegovom prepoznavanju bitno je da se psiholozi zajedno s roditeljima i nastavnicima uključe u edukacijske programe. Potrebno je provoditi treninge i kontinuirane edukacije o karakteristikama nasilja među djecom, kratkoročnim i dugoročnim posljedicama te oblicima intervencija koje su efikasne za reduciranje vršnjačkog nasilja, a u koje bi bili uključeni nastavnici i zdravstveni djelatnici. Također, trebalo bi raditi na podizanju javne svijesti o vršnjačkom nasilju i posljedicama vršnjačkog nasilja kroz različite oblike javnih kampanja (Sesar, 2011).

9. ZAKLJUČAK

Nasilje među djecom je učestala i vrlo složena pojava na koju utječe širok spektar čimbenika. Na njega ne utječu samo osobne karakteristike pojedinca nego i različiti čimbenici koji se pojavljuju unutar obitelji te situacijski čimbenici. Uznemirujuće iskustvo koje imaju djeca uključena u nasilje među djecom često rezultira kratkotrajnim i dugotrajnim psihološkim posljedicama. Nadalje, sudioništvo u nasilju među djecom ima i utjecaj na socijalno funkcioniranje te se javljaju u tjelesne posljedice.

Zbog navedenih posljedica te uznemirujuće učestalosti nasilja među djecom, stručnjaci iz različitih područja bi trebali posvetiti pažnju mogućim znakovima nasilja. Nadalje, važno je i dalje provoditi kvalitetna istraživanja koja će se baviti proučavanjem navedene problematike. Bez obzira na povećanu pažnju koja se u zadnje vrijeme posvetila ovom području, i dalje postoji mnogo toga što se treba naučiti.

10. LITERATURA

- Allison, S., Roeger, L. i Reinfeld-Kirkman, N. (2009). Does school bullying affect adult health? Population survey of health-related quality of life and past victimization. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 43(12), 1163-1170.
- Bilić, V. i Karlović, A. (2004). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
- Bilić, V. i Zloковиć, J. (2004). Fenomen *maltrretiranja djece – Oblici pomoći obitelji i školi*. Zagreb: Naklada Ljevak
- Bond, L., Carlin, J. B., Thomas, L., Ruin, K. i Patton, G. (2001). Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. *British Medical Journal*, 323(7311), 480-484.
- Bullock, J. R. (2002). Bullying Among Children. *Childhood Education*, 78(3), 130-133.
- Buljan Flander, G. i Čosić, I. (2004). Nasilje među djecom. *Medix*, 10(52), 90-92
- Buljan Flander, G., Durman Marijanović, Z., Čorić Špoljar, R. (2005). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi. *Društvena istraživanja*, 16(1-2), 157-174.
- Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač*. Zagreb: Bios.
- Dake, J. A., Price J. H. i Telijohann, S. K. (2003). The nature and extent of bullying at school. *Journal of School Health*, 73(5), 173-80.
- Fekkes, M., Pijpers, F. I. M. i Verloove-Vanhorick, S. P. (2004). Bullying behaviour and associations with psychosomatic complains and depression in Victims. *Journal of Pediatrics*, 144(1), 17-22
- Guerra, N. G., Williams, K. R. i Sadek, S. (2011). Understanding Bullying and Victimization During Childhood and Adolescence: A Mixed Methods Study. *Aggressive Behavior*, 82(1), 295–310.
- Hess, N. H. i Hagen, E. H. (2006). Sex differences in indirect aggression Psychological evidence from young adults. *Evolution and Human Behavior*, 27(3), 231-245.
- Hay, D. F. (2007). The gradual emergence of sex differences in aggression: alternative hypotheses. *Psychological Medicine*, 37, 1527-1537.
- Hewstone, M. i Ströbe, W. (2003). *Socijalna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Jolliffe, D. i Farrington, D. P. (2006). Examining the relationship between low empathy and bullying. *Aggressive Behavior*, 32(6), 540-550.

- Juvonen, J., Wang, Y. i Espinoza, G. (2011). Bullying Experiences and Compromised Academic Performance Across Middle School Grades. *Journal of Early Adolescence*, 31(1), 263-173.
- Keresteš, G. (2007). Dječja agresivnost – što pokazuju rezultati istraživanja provedenih u našoj zemlji. *Psihologija i nasilje u suvremenom društvu – zbornik radova zdravstveno stručnog skupa Psihologija nasilja i zlostavljanja*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 33-40.
- Marcus, R.F. (2007). *Aggression and Violence in Adolescence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marušić, I., Pavin Ivanec, T. (2007). Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(1), 5-19.
- Nansel, T. R., Craig, W., Overpeck, M. D., Saluja, G. i Ruan, W. J. (2004). Health Behaviour in School-aged Children Bullying Analyses Working Group. Crossnational consistency in relationship between bullying behaviours and psychosocial adjustment. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 158, 730-736.
- Nudo, L. (2004). Fighting the real bullies. *Prevention*, 56(11), 123-124.
- Krnić, S. i Hrdas, I. (2004). *Nasilje u školama – izazov lokalnoj zajednici*. Zagreb: Ibis grafika.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Olweus, D. (2003). A Profile of Bullying at School. *Educational Leadership*, 60(6), 12-17.
- Parens, H (2011). *Taming Aggression in Your Child: How to Avoid Raising Bullies, Delinquents, or Trouble-Makers*. Secaucus: Jason Aronson, Inc.
- Pontzer, D. (2010). A theoretical test of bullying behavior: Parenting, personality, and the bully/victim relationship. *Journal of Family Violence*, 25(3), 259-273
- Pregrad, J. (2007). *Priručnik Projekt za sigurno i poticajno okruženje u školama*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- Profaca, B, Puhovski, S. i Mrđen, J.L. (2006). Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi. *Društvena istraživanja*, 15(3), 575-590.
- Ragatz, L.L, Anderson, R.J, Fremouw, W. i Schwartz, R. (2011). Criminal thinking patterns, aggression styles, and the psychopathic traits of late high school bullies and bully-victims. *Aggressive Behavior*, 37(2), 145-160.
- Rajhvajn Bulat, L. i Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkoga nasilja među mladima. *Psihologijske teme*, 21(1), 167-194.
- Ramirez, J. M (2002). Hormones and aggression in childhood and adolescence. *Aggression and Violent Behavior*, 8(6), 621-644.

- Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. London, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Rigby, K. (2006). *Zlostavljanje u školama i što možemo učiniti?* Zagreb: Naklada Mosta.
- Rivers, I., Duncan, N. i Besag, V. E. (2007). *Bullying. Handbooks for educators and parents*. Westport, Connecticut, London: Praeger Publisher.
- Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada* 2011, 18(3), 497-526.
- Shariff, S. (2008). *Cyber-Bullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. New York: Routledge.
- Shaver, P. R. i Mikulincer, M. (2010). *Human Aggression and Violence: Causes, Manifestations, and Consequences*. Washington: American Psychological Association.
- Unnever, J. D. (2005). Bullies, aggressive victims, and victims: Are they distinct groups? *Aggressive Behavior*, 31(2), 153–171.
- Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (2004). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Zimmerman, F. J, Glew, G. M., Christakis, A. D i Katon, W. (2005). Early Cognitive Stimulation, Emotional Support, and Television Watching as Predictors of Subsequent Bullying Among Grade-School Children. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 159, 384-388.
- Zloković, J. (2004). Nasilje među vršnjacima - problem obitelji, škole i društva. *Pedagoška istraživanja*, 1(2), 207-220.
- Witvliet, M., Olthof, T., Hoeksma, J., Goossens, F., Smits, M. S. I. i Koot, H. M. (2010). Peer Group Affiliation of Children: The Role of Perceived Popularity, Likeability, and Behavioral Similarity in Bullying. *Social Development*, 19(2), 285-303.
- Wolke, D., Woods, S., Stanford K. i Schulz, H. (2001). Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors. *British Journal of Psychology*, 92(4), 673–696.